
En nu zou ik kolommen kunnen vullen met al onze ervaringen uit de laatste maanden, hoe de gereformeerden hun kerk afstond[en] voor eene kraamkamer (...) en zelf godsdienstoefening hielden in de Ned. Hervormde bewaarschool; (...) hoe burgemeester, pastoor, kapelaan (...) en nog zoovele anderen dag in dag uit in de weer waren, om te leiden, te helpen, te regelen.¹²

Hetzelfde gold voor Noord-Brabant en Limburg. In het uiterste zuiden werden op 16 augustus 1914 Duitse vluchtelingen opgevangen: 'Hier, in Eysden ligt nu alles weer vol vluchtelingen, de kloosters, de cantine (150), de protestantsche kerk, 't kasteel (200 a 300) en plm. 400 zijn naar Maastricht gebracht.'¹³ In Halsteren werd de oude, buiten gebruik zijnde hervormde kerk ingericht als verblijf voor vluchtelingen.¹⁴ En in Schore werd in 1915 de tijdelijk onbewoonde hervormde pastorie gebruikt als naai- en breiatelier voor Belgische vluchtelingen, een onderneming gefinancierd door de Amerikaanse Rockefeller Foundation. De regering spande zich in de vluchtelingen zo snel mogelijk over heel Nederland te verspreiden, om overbevolking en bedreiging van de volksgezondheid aan de zuidelijke grens tegen te gaan en omdat het grensgebied in staat van oorlog was verklaard. Het leger had er manoeuvreerruimte nodig.¹⁵ In veel andere steden en dorpen van Nederland verschenen in deze oorlogsjaren Belgische vluchtelingen, maar vrijwel steeds mondjesmaat.

Maar de doopsgezinde actie is ook bijzonder, omdat de hulpverlening aan de Belgische vluchtelingen anno 1914 niet werd beschouwd als een taak van de kerk. Daarvoor waren liefdadigheidsorganisaties en daartoe was ook de overheid geroepen. Het Rode Kruis speelde niet een grote rol in de hulpverlening in Nederland, veel hulp wortelde in lokale organisatie: her en der werden door burgers hulpcomités in het leven geroepen. Daarnaast de overheid stelde een regeringscommissaris voor de vluchtelingen aan. De gedachte dat de kerk aan maatschappelijke hulpverlening zou moeten doen was tamelijk vreemd. De kerk was er voor de geestelijke belangen. In Tilburg werden in de kerk van St. Anna enkele zondagen in september en oktober 1914 diensten gehouden voor Belgische vluchtelingen. De tekst voor de preek was de eerste maal Hebreëen 13:14: 'Wij hebben hier geen blijvende woonplaats maar zoeken de toekomstige'.¹⁶ Het was een troostwoord dat de nood van de vluchtelingen in perspectief plaatste, maar niet lenigde. Bij de watersnoodramp van januari 1916 werd hervormde predikanten wel verzocht in de kerkdiensten voor de getroffen te bidden, maar er werd geen hulpactie ondernomen. Soms werd tijdens de kerkdiensten gecollecteerd voor de Belgische vluchtelingen, zoals

¹² *Eigen Haard*, 27 februari 1915.

¹³ Verslag in *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 19 augustus 1914.

¹⁴ *Tilburgsche Courant*, 14 maart 1915.

¹⁵ Moeyes, *Buiten schot*, 96.

¹⁶ *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 18 september 1914.